

Memlûk Devleti'nde Veraset Usûlü Yok Mudur?

Fatma Akkuş Yiğit*

Memlûk Devleti, Selçuklu ve Eyyûbî Devletleri'nin devamı olarak 1250-1517 yılları arasında Kahire merkez olmak üzere Mısır, Suriye, Hicaz ve Anadolu'nun güney kısımlarında hâkim olmuş bir Türk devletidir. Memlûk Devleti'ni kuranlar İslam âleminde memlûk terimi ile karşılık bulan; çeşitli sebeplerle kendi memleketlerinden küçük yaşta satın alınan gayrimüslim çocukların Kahire'de nitelikli bir eğitimden geçirildikten sonra azat edilerek kabiliyet, liyakat, cesaret ve savaşçılıkları gibi üstün vasıfları ile devletin, sultan da dâhil olmak üzere, idareci unsurunu oluşturmuşlardır. Türkiye'de satın alınmaları sebebiyle “*Kölemenler Devleti*” olarak da adlandırılmış olan bu devlet için kullanılan bu tanımlama doğru olmayıp, *memlûk*'ün sözlük anlamıyla algılanmasından ileri gelmektedir. *Memlûk*, sözlük anlamı olarak “*Efendisinin tasarrufu altında bulunan esir*” demektir¹. Esasen tarih sahasında kullanılan her tanımlama, kullanımla birlikte değerlendirilmelidir. Bu sebeple *memlûk*'ün tarih içinde pratikte ifa ettiği manaya bakıldığında, İslam hukukundaki kölelik ile ilgili hükümlerin memlûkler için uygulanmaması, onların sıradan bir köle (abd, kinn, rakik vs.) olmadığını kanıttır. Memlûk Devleti'nin ana omurgasını oluşturan *memlûk askeri nizamının* tarihine bakıldığında, Abbasilerden itibaren düzenli bir şekilde uygulanmaya başlayan bu sistemde *memlûk* adı ile zikredilen bu insanların köle değil, özel olarak yetiştirilmiş asker oldukları görülmektedir². Orta Çağ'da devletler, askerî nizam üzerine kurulduğu için memlûk kökenli askerler, yalnız asker olarak kalmamış, aynı zamanda yönetici sınıfta yer almış ve hatta devlet kurucusu olmuşlardır. Mısır'da memlûklerin

* Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir/TÜRKİYE, fatma.akkus.yigit@ikc.edu.tr ORCID: 0000-0001-9499-7400

1 Kâzım Yaşar Koprıman, “Mısır Memlûkleri”, *DGBİT*, C VI, İstanbul, 1987, s. 433.

2 Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin Köle Olup Olmadığı Meselesi”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2005, s. 211-230. Memlûk askeri sistemi hakkında bkz. David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, çev. A. Mesut Ağır, TTK, Ankara, 2005. Ayrıca, Ayalon, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, (terc. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C IV, İzmir, 1989; s. 211-247; P. M. Holt, “Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı”, (terc. Samira Kortantamer), *Belleten*, C LII, S. 202, 1998; İ. H. Said, *el-Ceyş fi Asri Selâtinî'l-Memâlik*, Kahire, 1973; Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C V, Ankara, 2002, s. 610-638.

kurduğu ilk devlet de aslında Memlûk Devleti değildir. Mısır'da kurulan ilk Türk devleti olan Tolunoğulları'nın (868-905) kurucusu Ahmed b. Tolun da bir memlûktür³. Tolunoğulları'nın yıkılışından yaklaşık 30 yıl sonra aynı bölgede kurulan Türk asıllı İhşidiler (935-969)⁴ ve İhşidileri yıkarak tarih sahnesine çıkan Fâtümiler ve Fâtımî hâkimiyetine son veren Eyyûbîler (1171-1250) de memlûk almaya ve yetiştirmeye devam etmişlerdir⁵. Eyyûbî Devleti bünyesindeki Bahri Memlûkler (Türk Memlûkler) adı verilen seçme bir grup tarafından Eyyûbî Devleti 1250 yılında yıkılarak yerine *ed-Devletü't-Türkiyye* (Türk Devleti) veya diğer ismiyle *ed-Devletü'l-Memâlik* (Memlûk Devleti) kurulmuştur⁶. Farklı görüşlere karşı kabul görmüş genel teamüle göre Memlûk Devleti iki kısma ayrılır: 1. Türk Memlûk Devleti (el-Memâlik et-Türkiyye, el-Memâlik el-Bahriye) 2. Çerkez Memlûk Devleti (el-Memâlik el-Cerâkise, el-Memâlik el-Burciyye).

Dünya tarihinin seyrini değiştiren neticelere imza atan Memlûk Devleti, 1260 yılında İslam âlemini yakıp yıkan Moğol istilasını durdurmuş; onların ortadan kaldırdığı hilafet makamını Kahire'de tekrar ihya etmiş ve Haçlılarla yaptığı çetin savaşlarla onları Orta Doğu coğrafyasından söküp çıkarmışlardır. Tarihçiler, bütün bu özelliklerinin yanı sıra bu devletin diğer Türk devletlerinden farklı bir özelliğini daha vurgulamışlardır ki o da "*Memlûk Devleti'nde veraset yoktur, zira Memlûk sultanları veraset nizamına inanmazlar, saltanat babadan oğula intikal etmez ve bu sebeple hanedan oluşmamıştır*" fikridir. Bu kanıyı zikreden bazı çalışmaları burada örneklediğimizde,

Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı:

"Memlûklerde saltanatın irs suretiyle bir aileye inhisar etmemesi esastır. Memlûk sultanlarının vefatlarından evvel büyük emirlerin sultanın vasiyetlerine ve veliht tayini dolayısıyla yeminlerine sadık kalarak veya

- 3 Tolunoğulları hakkında bkz. Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti (868-905)*, İstanbul, 1997; Kâzım Yaşar Koprıman, "Tolunoğulları", *DGBİT*, C VI, İstanbul 1992, s. 55-81; Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", *TDVİA*, C 41, İstanbul, 2012, s. 233-236.
- 4 Kâzım Yaşar Koprıman, "İhşidiler", *DGBİT*, C VI, s. 194-206; Nadir Özkuyumcu, "İhşidiler", *Türkler Ansiklopedisi*, C V, Ankara 2002, s. 60-101; Ahmet Ağırakça, "İhşidiler", *TDVİA*, C 31, s. 551- 553.
- 5 Kızıltoprak, agm., s. 610-638, s. 613.
- 6 Memlûk Devleti için kullanılan *ed-Devletü'l-Memâlik* isminin yanında *ed-Devletü't-Türkiyye* isminin kullanımı için bkz. Baybars el-Mansûrî *Zübdetü'l-Fikre fi Tarihü'l-Hicre*, (tah. Zübeyde Muhammed Ata), C IX, yer yok, s. 1; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer ve Câmü'l-Gureç*, C VIII (tah. Ulrich Haarmann), Kahire 1971, s. 12; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünâni'l-Edeb*, C XXIX (tah. Dr. Necib M. Fevvez, Dr. Hikmet K. Fevvez), Beyrut 2004, s. 267 ve diğerleri.

sultana hürmet ederek oğullarını hükümdar ilan ettikleri görülüyorsa da bu yeni hükümdarların hükümetleri pek az sürmüş ve yerlerine büyük emirlerden biri gelmiştir... Kalavun'un oğlu Melik Nasır Mehmed, Memlûk sultanları içinde her cihetten bir istisna teşkil eder.”⁷

“Memaliki Burciye denilen ikinci tabaka Memlûklerinde de evlâdiyet usulü yoktur; orada da Berkuk'un oğlu Melik Nasır Ferec'in bir sene fasıla ile (1399-1412) on iki sene süren hükümdarlığı istisna edilecek olursa en çoğu bir sene hükümdar olmak üzere vasiyetleri mucibince Memlûk sultanları evlatlarından olan hükümdarlar görülmüş ve çok zaman emirlerden biri sultan olmuştur.”⁸

Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman:

“ez-Zâhir Baybars veraset nizamına inanmayan bir memlûk olmasına ve Aybek'in oğlu Ali'nin azledilerek Kutuz'un sultan oluşunu görmüş bulunmasına rağmen, babalık duygusu ağır bastığı için, oğlu es-Said'in (Berke) kendi yerine sultan olmasını istedi.”... “Diğer Memlûkler gibi Sultan el-Mansur Kalavun da saltanatın babadan geçmesi esasına inanmıyorlardı... Buna rağmen babalık şefkati galip gelerek oğlu Alaaddin'i (Ali) veliaht yapmakla yetinmeyerek onu kendi sağlığında sultan ilan etti. Fakat es-Salih Alaaddin babası Kalavun'dan önce vefat etmiş (1288) ve bütün ümitlerine ona bağlamış olan babası buna çok üzülmüştü. Bundan sonra Kalavun diğer oğlu Halil'in veliahtlık taklidi yazılmış ve ona el-Eşref lakabı verilmişti... Kalavun'un ölümünden sonra oğlu Halil sultan olduğu gibi; diğer oğlu Muhammed ile Muhammed'in oğulları ve torunları (Kalavun'un zürriyetinden gelenler), arada kısa devrelerle bazı şahıslar sultan olmuşsa da yüzyıldan fazla Mısır'ın sultanları olmuşlardır (1279-1382).

İki buçuk asırdan fazla süren Memlûk tarihinde Kalavun hariç hiçbir hükümdarın ailesi bu kadar uzun müddet sürmemiştir. Bu, Memlûklerin, saltanatın veraset yolu ile intikali esasına inanmalarının bir neticesi değil tamamen tesadüfi olup zaman ve şartların ortaya çıkardığı istisnâ bir durumdur.”

Prof. Dr. Ali Aktan:

“Memlûk sultanlarının saltanata gelmeleri, diğer Türk devletlerindeki gibi irsiyetle ilgili değildir. Çünkü bunların hükümdar ailesine mensup olmak gibi bir üstünlükleri yoktur... Memlûkler saltanatın verasetle intikaline

7 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1988, s. 296.

8 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 297.

inanmadıkları için, herhangi bir sultanın vefatından sonra, hükümdarlık makamının nasıl doldurulacağı hususu çoğu zaman münakaşa olmuştur. Bu sebeple askerî görevlerde ve saray hizmetlerinde yetişerek emirliğe kadar yükselmiş olan nüfuz sahibi kişiler, bir memlûklü sultanı öldüğü zaman toplanırlar ve genellikle ilk planda sultanın yerine oğlunu tayin ederlerdi. Ancak bunu, saltanatın miras yoluyla geçtiğine inandıkları için değil, kendi aralarında en kuvvetli olanın ortaya çıkarak rakiplerini etkisiz hale getirmesine kadar geçici bir çare olarak gördükleri için yaparlardı. Böyle bir emir ortaya çıktığı zaman, oğul sultanı azleder ve kendisi sultan olurdu.”⁹

Doç. Dr. Samira Kortantamer:

“Memlûklarda saltanat, veraset prensibine dayanmadığından, tahta çıkmak için değişik bir yol izlenirdi. Sultan genellikle seçimle başa geçirdi... Hükümdar seçiminde veraset prensibi uygulanmıyor idiye de bazı sultanlar oğullarını veliaht tayin ederlerdi. Böyleleri tahta çıktıklarında çoğu zaman uzun süre hüküm veremezler, yerlerine büyük emirlerden birisi sultan ilan edilirdi.”¹⁰

Doç. Dr. Süleyman Özbek:

“1250 yılında Eyyübî hükümdarı el-Melik el-Muazzam Turanşah’ı bir ihtilal ile deviren Bahriyye Memlûkleri, Mısır coğrafyasında yeni bir devlet inşasına girişmişlerdir... Dışarıya karşı meşruiyet kazanan Memlûk sultanları, bundan sonra içeride kendi aralarında hâkimiyet ve saltanat prensipleri oluşturma gayreti içerisine girmiştir. Devletin kanlı bir ihtilal sonucunda kurulması daha sonraki yıllarda da sultanı öldüren sultan olur cümlesiyle özetlenebilecek bir prensip olarak kabul görecektir ve yıkılışa kadar veliahtlık sistemi birkaç istisna dışında oluşturulamayacaktır.”¹¹

Dr. Ahmet Sağlam:

“Memlûk Türk Devleti Haçlı işgalleri ve Moğol istilâlarının ortaya çıkardığı bir Türk-İslam devletidir. Orta Çağ Türk-İslam devletlerinden farklı olarak en önemli özelliği bir hanedan tarafından yönetilmeyip güçlü ve nüfuzlu her emire saltanat yolunun açık olmasıdır. Zaman zaman seleften halefe taht

9 Ali Aktan, “Memlûklülerde Saltanat Değişikliği Usulü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı 9, Erzurum 1990, s. 272.

10 Samira Kortantamer, “Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C 2, S. 1, İzmir 1984, s. 28. Aynı yazarın konumuz açısından önemli bir diğer eseri için bkz. *Bahrî Memlûklar’da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir, 1993.

11 Süleyman Özbek, “Memlûklülerde Meşruiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar Sultanı Öldüren Sultan Olur”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 32, S. 53, Ankara 2013, s. 168.

değişimi irsiyete bağlı olarak gerçekleşse de güçlü ve nüfuzlu bir emir genç sultanı azlederek her defasında tahta oturmuştur. Bu durum ilk dönemlerde bölgenin siyasi buhranının bir neticesi olsa da zamanla bu durum geleneğe dönüşür. Yine bazı sultanlar babalarından sonra tahta otursalar da bu sultanlar güçleri ve nüfuzları karşılığında tahtta uzun süre kalma becerisi gösterebilmişlerdir. Örneğin Sultan Nâsır Muhammed üç kez tahta oturmuştur. Birinci ve ikinci saltanat dönemleri kukla olarak devlette söz sahibi emirlerin iktidarına meşruiyet kazandırmaktan öteye geçmemiştir. Ancak üçüncü kez kendi memlûk oligarşisini tesis etmeyi başarmış güçlü ve nüfuzlu bir sultan olarak uzun bir süre tahtta oturmuştur. Babası sultan ola da 30 yılı aşan parlak bir dönemi kendi becerisi ve gücü sayesinde inşa etmiştir.”¹²

Yukarıda zikredilen doğrudan çalışmaların yanında konu hakkında dolaylı bilgi veren çalışmalarda da benzer bilgi ve değerlendirmeler vardır¹³.

Söz konusu çalışmalarda ifade edildiği üzere, Memlûk tarihi incelendiğinde gerçekten de “güçlü ve nüfuzlu her emire saltanat yolunun açık olduğu” rahatlıkla görülmektedir. Bu devlette sultan olmak ve sultan kalabilmenin mutlak olmazı güçtür. Ancak kamımızca bu güç, kahir ekseriyetle beraber yetiştiği huşdaşlardan¹⁴ ziyade, kendi hizmetlerindeki hususi memlûklerinden (el-memâlikü’s-sultaniyye/ memâlikü’s-sultan) ileri gelmekteydi. Zira huşdaşlar birbirlerinin destekçisi oldukları gibi aynı zamanda rakipleri de idiler. Her sultanın hususi memlûk grubu olduğu gibi huşdaşları olan emirlerin de onlara bağlı memlûkleri (memâlikü’l-ümerâ/ecnâdü’l-ümerâ) vardı. Bir memlûk kendisini satın alan ve azat eden efendisine yani üstadına karşı gönülden bağlıydı. Sultan, en büyük dayanağı olan kendisine bağlı memlûklerinin gücü ile orantılı olarak karşılaştığı isyan ve rekabetlere karşı koyabiliyordu¹⁵. Memlûk Devleti’nin hanedan kurmuş Sultanı Kalavun, askerî faaliyetlerinin yanı sıra sadece kendisine bağlı yeni bir memlûk grubu oluşturmak için Çerkez memlûk satın almaya başlamıştı. Öyle ki Kalavun kısa sürede çok sayıda Çerkez memlûkü satın almıştı ki saltanatının

12 Ahmet Sağlam, “Ortaçağda Orijinal Bir Siyasi Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C 2, S. 4, 2015, s. 122.

13 Cüneyt Kanat, “Memlûk Devletinde İktidar Değişikliği, Bahrî Memlûklar’dan Burcî Memlûklar’a”, *Prof. Dr. İşın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 541-545; aynı yazar, “Bahrî Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 3, İstanbul 2000, s. 23-56 ve diğerleri.

14 Husdaş, aynı ustadın memlûkları olan, aynı devrede tibakta öğrenim görmüş olan ve mezun olan memlûklerdir. Bkz. Ayalon, *age.*, s. 12.

15 Kortantamer, “Memlûklarda Devlet Yönetimi”, s. 36.

son zamanlarında bunların sayısı üç bini geçmişti¹⁶. Önce kendisi ve daha sonra oğulları onları önemli görevlere getirmişlerdi. Bu güç, Kalavun hanedanlığının kurulmasında oldukça önemli rol oynamıştır. Kalavun'un oğulları da babaları gibi Çerkez memlûklere büyük önem vermişlerdir. Kalavun'dan sonra oğlu el-Eşref Halil de iki bin yeni Çerkez memlûkü satın almıştı¹⁷. Sultan Kalavun ve oğlu Sultan Halil'in maiyetindeki memlûkler elbette Sultan Halil'in öldürülmesinin ardından kardeşi Sultan en-Nâsır Muhammed'e de destek vermişlerdi.

Pekâlâ, bir emiri sultan yapan ve o makamda tutan yalnız memlûkleri miydi? Yoksa bunun ardından başka güçler de var mıydı?

Elbette bir emir, huşdaşlarının ve satın aldığı memlûklerinin kendisine itaatkâr olmasıyla güçlenebilir, sultan olur ve saltanatı bu destekle uzun yıllar kalabilirdi. Huşdaşlarını ve memlûklerini kendine itaatkâr kılmak için onlara ıktalar dağıtır, inam ve ihsanlarda bulunurdu. Ancak arka planda başka bir güç kaynağı daha vardı ki bu da onları kendi kanına bağlaması, yani evlilik bağı ile organik bağ kurması idi. Ya da tersi cepheden bakıldığında –yani emir tarafından- saltanat ile bağ kurmak için en faydacı yol evlilikti. Zira Memlûk tarihinde sultan olan kişilerin kim oldukları ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde büyük çoğunluğunun bir önceki sultan ile bir şekilde akrabalık bağı kurduğu görülmektedir. Devletin siyasi tarihine bakıldığında, bu evliliklerin yalnız yuva kurmak amaçlı olmadığı ortadadır. Gerçekten Memlûk iç siyasetinde kimin sultan olacağı veya kimin hangi makama geleceğinin belirlenmesinde evlilikler oldukça etkiliydi¹⁸. Bu iddiaların ispatı için bu devletin başına geçen sultanların bizzat kendileri, oğulları, kızları, kız kardeşleri ve hatta annelerinin evlilikleri üzerinden örnekler vermek ve aralarındaki bağı ortaya koymak yerinde olacaktır.

Türk/Bahrî Memlûkler Dönemi

Sultanların oğullarına eş seçerken kendilerinden sonra oğullarının tahta çıkmasında etkili olacak emirlerin kızlarını ya da eski sultanın kızlarından birini seçmeye özen göstermiş oldukları dikkati çekmektedir. Örneğin Sultan Baybars, gücünü sağlamlaştırmak için Memlûk kaynaklarında Tatar olarak ifade edilen

16 Kopruman, *age.*, s. 501.

17 Kopruman, *age.*, s. 502.

18 Memlûk Devleti'nde sosyal bağların önemi hakkında bkz. D. S. Richards, "Mamluk Amirs and Their Families and Households," in *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, ed. Thomas Philipp and Ulrich Haarmann, Cambridge, 1998, s. 36–37; Koby Yosef, "Mamluks and Their Relatives in the Period of the Mamluk Sultanate (1250-1517)," *Mamluk Studies Review*, S. XVI, Chicago, 2012, s. 55-69. Ayrıca Memlûkler devrinde kadın ile ilgili yapılmış müstakil bir çalışma için bkz. Ahmed Abdurrezzak, *el-Mer'e fi Mısır el-Memlûkî*, Kahire 1999.

ve ülkelerine sığınmaları sebebiyle vâfidin olarak adlandırılan Moğol emirlerinin kızlarıyla evlenmiş, oğlu Berke'yi de o vakit emir olan Kalavun'un kızı Gaziye Hatun ile evlendirerek onunla dünürlük tesis etmişti¹⁹. Kendisi de kızını Kalavun'a vermiş ve onu kendine damat yapmıştı. Diğer taraftan Baybars gibi Kalavun da vâfidinden evlilikler yapmıştır. Bunlardan Kermun Ağa isimli önde gelen bir Tatar emirinin kızları ile evlenen Baybars ve Kalavun böylece bacanak da olmuşlardır²⁰. Sonuçta Sultan Baybars, Kalavun ile hem kayınpeder-damat, hem dünür ve hem de bacanak idi. Bu kadar sağlam ve sıkı bağlarla birbirlerine bağlanan Sultan Baybars ve Sultan Kalavun, Türk Memlûkler dönemine de damgalarını vuran sultanlar olmuşlardır. Zira Baybars'ın ölümünden sonra kendisine vasi tayin ettiği oğlu Berke ve onun ardından da diğer oğlu Sülemiş tahta çıkmışlar ve Kalavun da onların atabeyi olmuştur.

Kalavun kendini Baybars'ın soyu ile bağlantılı görmüş ve şartları kendi lehine olgunlaştırdıktan sonra ümeranın da onayıyla Sülemiş'i azlederek kendisi sultan olmuştur. Kalavun'un sultan olduğu 1279 yılından itibaren Türk Memlûk Devleti -arada kısa fasıllarla birlikte- Kalavun ve onun soyundan gelenler tarafından yönetilmiştir. Sultan Kalavun'un saltanatı 1279-1290 yılları arasında devam etmiştir. Kalavun hayatta iken Kermun Ağa'nın kızından doğma çok sevdiği oğlu Alaaddin Ali'yi kendine veliaht tayin etmiş ancak bu oğlu, babasının sağlığında vefat etmiştir²¹. Böyle olunca diğer oğlu el-Eşref Halil tahta çıkmış, 1290-1293 yılları arasında hüküm sürmüş, onun ardından Kalavun'un diğer oğlu en-Nâsır Muhammed küçük yaşta tahta geçmiştir. Toplam üç defa tahta oturan en-Nâsır Muhammed, yaşının küçüklüğü ve emirler arasındaki çekişmeler sebebiyle iki kez tahttan çekilmek zorunda kalmıştır. Onun tahttan ilk çekilmesinden sonra

19 Baybars el-Mansûrî, *Muhtârû'l-Ahbâr, Tarih ed-Devlet el-Eyyûbiyye ve Devlet el-Memâlik el-Bahriyye hattâ sene 702 el-Hicriyye*, (tah. Abdulhamid Salih Hamdân), Kahire 1993, s. 56; Ebû'l-Fidâ, *Tarih Ebi Fidâ, el-Musemma el-Muhtasar fi Ahbâr'l-Beşer*, C II (tah. Mahmud Deyyûb), Lübnan, 1997, s. 340; el-Makrizî, *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rifet Düveli'l-Mülûk*, C I/II (tah. Muhammed Mustafa Ziyâde), Kahire, 1957, s. 627; İbn Tagrıbirdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûk Mısr ve el-Kâhire*, C VII (tah. Muhammed Hüseyin Şemseddîn), Lübnan, 1992, s. 233; Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûklerde Evlilik Hazırlıkları", *Türkiyat Mecmuası*, C 25/Bahar, İstanbul 2015, s. 331.

20 Baybars el-Mansurî, *Kitâbü't-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi Devleti't-Türkiyye, Tarih Devleti'l-Memâlik el-Bahriyye fi Fetre min 648-711 h.*, (tah. Abdulhamid Salih Hamdân), Kahire, 1987, s. 87; Baybars el-Mansurî, *Muhtârû'l-Ahbâr*, s. 66; Fatma Akkuş Yiğit, "İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 49/Bahar, Ankara 2016, s. 109.

21 Baybars el-Mansurî, *Muhtârû'l-Ahbâr*, s. 86; İbn Abdizzâhir, *Teşri'fü'l-Eyyâm ve'l-Usûr fi Sireti el-Melik el-Mansûr*, (tah. Dr. Murad Kâmil-M. Ali el-Neccâr), Kahire, 1961, s. 288-289; el-Makrizî *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, C I/III, (tah. Muhammed Mustafa Ziyâde), Kahire 1957, s. 744, 746; Akkuş Yiğit, "İktidar ve İzdivaç", s. 109.

yerine Moğol asıllı el-Âdil Ketboğa ve ondan sonra da Hüsameddin Laçın tahta oturmuşlardır. Hüsameddin Laçın'ın, Sultan Baybars'ın soyu ile yakından ilgisi olup, kendisi Baybars'ın damadı idi. Karısının ricası ile İstanbul'a sürülen ve burada vefat eden kayınbiraderi Sülemiş'in mumyalanmış naaşı ile diğer kayınbiraderi Hızır'ı ve annesini Kahire'ye getirtmiştir. Ketboğa ve Laçın'ın toplam hakimiyet süresi yaklaşık beş yıldır. .En-Nâsır Muhammed'in ikinci defa tahttan indirilmesinden sonra sultan olan Baybars el-Çaşnigir ise bir yıldan kısa bir müddet tahtta kalabilmiş ve nihayetinde emirlerin ve halkın isteği ile en-Nâsır Muhammed üçüncü ve son kez tahta çıkmıştır. Onun bu son hâkimiyet dönemi tam 31 yıl sürmüştür. Bundan önce hüküm sürdüğü 10 yıl da eklenince toplam 41 yıl Memlûk Devleti'nin sultanı olmuştur. .En-Nâsır Muhammed'den sonra onun oğulları 20 yıl ve torunları da 21 yıl olmak üzere toplam 41 yıl daha tahtta kalmışlardır.

Hâsılı, Sultan Baybars ve oğulları Berke ve Sülemiş 1260-1279 yılları arasında 19 yıl hüküm sürdükten sonra damadı Sultan Kalavun'un tahtta çıktığı 1279 yılından Türk Memlûkler döneminin sona erdiği 1382 yılına kadar onun oğulları, torunları ve torunlarının çocukları Memlûk Devleti'ni yönetmiş ve bir hanedanlık oluşturmuştur. Orta Çağ'da 40-50 yıl ömrü olan devletler olduğu göz önüne alındığında bu dönemin oldukça uzun olduğu fark edilebilir.

Kalavun Hanedanlığının Kurulmasında Evliliklerin Rolü

Kalavun'un sâbık Sultan Baybars ile yakın akrabalık ilişkileri kurduğundan bahsetmiştik. Bunun yanında o diğer evliliklerini de Tatar emirlerinin kızları ile yapmıştı. Bu evliliklerinden biri Tatar Emir Suknay'ın kızı Aşlun Hatun ile yapılmıştı ki bu evlilikten oğlu en-Nâsır Muhammed doğmuştu²². Kızı Gaziye Hatun'u Sultan Baybars'ın oğlu Berke ile evlendiren Kalavun, oğullarını da önde gelen emirlerin kızları ile evlendirmişti. En büyük oğlu Alaaddin Ali'yi Mengübek isimli bir Tatar emirinin kızıyla, ikinci oğlu el-Eşref Halil'i de yine Tatar emiri Nogay'ın kızı Ertekin Hatun ile evlendirmişti. Ağabeyi Ali'nin beklenmedik ölümünden sonra tahta geçen el-Eşref Halil ümera ile arasının açılması sonucunda öldürülünce yerine geçen en-Nâsır Muhammed, Türklerdeki levirat usulüne göre yengesini Ertekin Hatun ile evlenmişti²³.

22 İbn Dokmak *en-Nefhatü'l-Mıskıyye fi ed-Devleti'l-Türkiyye, min el-Cevheri's-Semîn fi Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtin (min sene 637hattâ sene 805)*, (tah. Ömer Abdüsselâm Tedmuri), Beyrut, 1999, s. 79; Baybars el-Mansurî, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye*, s. 107; el-Makrizî *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rifeti Düvelî'l-Mülûk*, C III, (tah. Muhammed Abdulkadir Ata), Lübnan, 1997, s. 301; Akkuş Yiğit, "İktidar ve İzdivaç", s. 109-110.

23 Ertekin Hatun hakkında bkz. Akkuş Yiğit, "İktidar ve İzdivaç", s. 111-112.

Sultan en-Nâsır Muhammed, Kızları ve Oğullarının Evlilikleri

En-Nâsır Muhammed çok sayıda evlilik yapmış bir sultandır. Onun Memlûk iç ve dış siyasetinde etkili olacak ve elini güçlendirecek evlilikler yaptığı dikkati çekmektedir. Dış siyasette yaptığı ve Memlûk tarihinin en çarpıcı evliliği olan ve kaynaklarda geniş yer tutan Altınorda hükümdarı Özbek Han'ın yeğeni Tolunbay (Tolunbiye) ile 1320 yılında yaptığı evlilik oldukça önemlidir²⁴. Ancak onun Memlûk iç siyasetine yönelik yaptığı evlilikler daha ağırlıklıdır. Ağabeyinin ölümü üzerine evlendiği yengesi Ertekin Hatun'dan 1317 yılında boşanmış olan Sultan en-Nâsır Muhammed, önde gelen nüfuzlu emirler ya da daha küçük rütbede olup, kendi eliyle mevki makam sahibi yaptığı emirlerin kızları ile evlenmiştir. Bunlardan, hanımı Tolunbay'ın gelin alayında Altınorda ülkesinden Memlûk topraklarına gelen Kusun başta gelir. Sultan Kusun'u emir yapmış ve kız kardeşi ile de evlenmiştir. Ayrıca Suriye (Bilâdü's-Şam) valisi yaparak o zamana kadar hiçbir emirin ulaşamadığı geniş yetkilere sahip olan Emir Tengiz'in kızı ile evlenmiştir. Bunun yanında Emir Bektemür es-Sâki'nin kızı ve Emir Ebu Bekir b. Ergun/Argun'un kızı ile de evlilikler yaparak bu güçlü emirleri kendine bağlamıştır.

Sultan en-Nâsır Muhammed'in çok sayıda kızı olup, onları evlendireceği emirleri de özel olarak seçmiştir. Sultan ya kendisine sadık güçlü bir emirini ya da küçük emirlerinden birini seçerek onu gözetimi altında tutar, yükseltir ve kendine damat yapardı. Emir Kosun, Emir Ebu Bekir b. Ergun/Argun el-Alâi, Emir Aksungur en-Nâsrî, Emir Togaytemür el-Ömerî, Meliktemür el-Kâmil el-Hicazî, Emir Beştak en-Nâsrî, Emir Altunboğa el-Mardinî, Emir Taz, Emir Şeyhû, Emir Esendemir b. Abdullah el-Kâmilî ve Emir Ali b. Argun/Ergun önde gelen damatlarıdır. Sultanın kızlarını evlendirdiği her emirin Memlûk hiyerarşisinde önemli yerleri olup, sultandan sonra oğulları zamanında da önemli roller oynayacak güçte emirler olmuşlardır.

Sultan en-Nâsır Muhammed'in on dört oğlu olup onların evliliği de sıradan değildir. Oğlu Anuk'u Emir Bektemür es-Sâki'nin kızı ile, diğer oğlu Ebu Bekir'i güçlü emirlerinden Tokuztemür'ün kızı ile evlendirmişti²⁵. Kendisinden sonra Ebu Bekir sultan ve kayınpederi Tokuztemür de saltanat nâibi olmuştur. Başka bir oğlu İbrahim, Moğol asıllı olan Emir Tayırboğa'nın kızı ile evlenmiş ve o ölünce

24 Sultan en-Nâsır Muhammed ve Tolunbay Hatun'un evlilikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akkuş Yiğit, "İktidar ve İzdivaç", s. 112-115.

25 el-Makrizî, *es-Sultûk*, C III, S. 736, s. 211; İbn Tagrıbirdî, *en-Nüctüm*, C IX, s. 148; Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), 2016, s. 559.

kardeşi Yusuf dul kalan yengesi ile evlendirilmiştir. Keza oğlu Ahmet, Moğol asıllı Emir Cengli b. Baba'nın kızı ile evlendirilmişti. Kendisinden sonra tahta çıkan bir diğer oğlu en-Nâsır Hasan'ın eşi ise Emir-i Kebir Yelboğa'nın kızıdır²⁶.

Sultan en-Nâsır Muhammed'in ölümünden sonra ondan dul kalan ve oğulları da sultan olan hanımların başka emirlerle evlilikler yaptıkları da görülmektedir. Kendisinden sonra sultan olan oğullarından el-Kamil Şaban ve kardeşi es-Salih'in annesi ile Re'sü'n-nevbe Emir Ergun/Argun el-Alaî evlenmiş ve bu emir devletin idaresinde oldukça etkili olmuştur. Emir Olcay el-Yusufi, torun sultanlardan el-Eşref Şaban'ın annesi Berke Hatun ile evlenmiş ve Mansuriyye Hastanesi'nin nâzır olmuştur.

En-Nâsır Hasan'ın kız kardeşi Zehra, Emir Taz ile diğer kız kardeşleri önde gelen emirlerden Şeyhu el-Ömerî ve Tengizboğa el-Mardinî ile evlenmişlerdi²⁷. El-Eşref Şaban'ın kız kardeşleri, Emir Mengliboğa eş-Şemsî ve Emir Beştak el-Ömerî ile evlenmişlerdi. Kendisi de önde gelen emirlerin kızlarıyla evlenmişti. Bunlar, en-Nâsır Hasan'ın, Emir Taz'ın, Emir Tengizboğa'nın, Emir Togaytemür en-Nizâmî'nin ve Emir Mengliboğa eş-Şemsî'nin kızları idi²⁸.

Burcî/Çerkez Memlûkler Dönemi

Türk Memlûklerden sonra yönetimi ele geçiren Burcî/Çerkez Memlûkler döneminde sultanların hemen hemen hepsinin oğullarını kendilerine vasi tayin ettiği ve babalarından sonra tahta çıkan oğulların ve onların yanı sıra damat ve kayınbiraderlerin varlığı görülmektedir. Ancak sultanın tayin ettiği velihaht, tahta geçtikten kısa süre sonra muhalifler tarafından tahttan indirilmiş ve bu sebeple Türk Memlûklerinde olduğu gibi uzun süreli bir hanedanlığın oluşması mümkün olmamıştır. Bir istisna olarak Sultan Berkuk'un oğlu Sultan Ferec uzun süre tahta kalabilmiştir.

Kalavun hanedanına son vererek yeni bir dönemi başlatan Çerkez memlûklerin ilk sultanı Berkuk, kendi hanedanını oluşturmaya çalışmış bir sultandır. Kalavun hanedanı ile bağ kurarak Emir Mengliboğa eş-Şemsî'nin kızı Hacer ile evlenmiştir ki bu hanımın annesi Hond Sâre olup, Sultan el-Eşref Şaban'ın kız kardeşidir²⁹.

26 el-Makrîzî, *es-Sulûk*, C IV, s. 276; İbn Tagrıbirdî, *en-Nüctüm*, C XI, s. 67.

27 Hibe Mahmud Sa'd Abdünnebi, "ez-Zevâcî fi Useri Selâtini'l- Memâlik", *Annales Islamologiques* 42, Institut Français d'archéologie Orientale, Le Caire 2008, s. 43.

28 Abdunnebi, *agm.*, s. 44; el-Makrîzî, *es-Sulûk*, C IV, s. 390; Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik", s. 559.

29 İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ' el-Ğumr bi Ebnâ' el-Umr*, C I (tah. Hasan el-Habeşi), Kahire, 1998, s. 112; es-Sayrafî, *Nüzheti'n-Nüfîs ve'l-Ebdân fi Tevârihi'z-Zeman*, C I, (tah. Hasan Habeşi), Kahire,

Bunun yanında Emir Mencek el-Yusufî'nin kızı Fatma ve Şam naibi Emir Ali b. Esendemir'in kızı ile de evlendiği bilinmektedir³⁰. Sultan Berkuk, hareminden cariyeler ile de evlenmiş ve bunlardan Kınıkbay et-Türki, kendisinden sonra tahta çıkan oğlu Abdülaziz'in annesi olmuştur³¹. Meşhur tarihçi İbn Tagrıbirdî'nin amcasının kızı olan Şirin'den de oğlu Ferec dünyaya gelmiştir³².

Sultan Berkuk'un 1399 yılındaki ölümünden sonra oğlu Ferec başa geçmiş, arada kardeşi Abdülaziz'in bir aylık saltanatı hariç iki dönemde toplam 13 yıl (I. dönem: 20 Haziran 1399-22 Eylül 1405, II. Dönem: 22 Eylül 1405-28 Kasım 1405) sultanlık yapmıştır. Sultan Ferec'in babasının sağlığında tablhane emiri olan Balat es-Sadî'nin kızı ile evlendiği bilinmektedir³³. Sultan Ferec'in kızı Setite, 1413'te Şeyh el-Mahmûdî'nin oğlu İbrahim ile evlenmiştir. Diğer kızı Şakra ile kız kardeşleri Sâre, Bayram ve Zeynep'in de emirlerle evlilikleri görülmektedir.

Sultan Ferec'ten sonra tahta eniştesi Şeyh el-Mahmûdî (7 Kasım 1412-13 Ocak 1421) geçmiştir. Zira Şeyh el-Mahmûdî, Sultan Berkuk'un kızı Zeynep ile evlidir. Aynı zamanda Ferec'in kızı Setite de oğlu İbrahim'in hanımıdır. İbrahim'in annesi ise Emir Tenem el-Hüseynî'nin kızıdır³⁴. Bunların yanında kendisinden sonra tahta çıkacak olan oğlu Ahmet'in annesi Emir Sargıtmuş'un kızı Saadet'tir. Kızını ise Emir Altınboğa Karmuşî ile evlendirmiştir³⁵.

Ölümünden sonra oğlu Ahmet tahta çıkmışsa da yaklaşık sekiz ay tahtta kaldıktan sonra (13 Ocak 1421- 29 Ağustos 1421) Tatar sultan olmuştur. Bu da bir tesadüf değildir, zira Sultan Ahmet'in annesi Tatar ile evlidir³⁶. Sultan Tatar, sâbık sultan Ahmet'in annesi Saadet ile evlendikten kısa bir süre sonra tahta çıkmış, üç ay (29 Ağustos 1421-30 Kasım 1421) tahtta kalmış ve ardından oğlu Sultan Muhammed beş ay (30 Kasım 1421- 1 Nisan 1422) tahtta kaldıktan sonra Tatar'ın damadı

1973, s. 127; İbn Tagrıbirdî, *en-Nücûm*, C XI, s. 40; Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik", s. 560.

30 İbn İyâs, *Bedâ'î'ez-Zuhûr fî Vekâ'î' ed-Duhûr*, C I/II, (tah. M. Mustafa Ziyade), Kahire, 1983, s. 449; Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik", s. 560.

31 Es-Sayrafi, *Nüzhetü'n-Nüfûs*, C III, s. 268; es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'li-Ehli'l-Karni't-Tâsi*, C XII, 1992, s. 117; İbn İyâs, *Bedâ'î'*, C II, s. 145; Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik", s. 560-561.

32 Es-Sayrafi, *Nüzhetü'n-Nüfûs*, C II, s. 69; es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, C XII, s. 69-70.

33 Es-Sayrafi, *Nüzhetü'n-Nüfûs*, C II, s. 114.

34 Es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, C XII, s. 62; İbn İyâs, *Bedâ'î'*, C II, s. 47; Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik", s. 561.

35 İbn Hacer, *İnbâ el-Ğumr*, C III, s. 223.

36 Abdunnebi, agm., s. 44.

Sultan Barsbay tahtın yeni sahibi olmuştur. Zira Barsbay, Sultan Tatar'ın kızı Fatma ile evlidir. Onun diğer evlilikleri oğlu Muhammed'in annesi, Emir Kackar el-Kardemî'nin kızı Fatma; Emir Atabek Yeşbek el-Arac'ın kızı ve bunların yanında hareminden kendisinden sonra tahta çıkacak olan oğlu Yusuf'un annesi Çolpan ve yine hareminden oğlu Ahmet'in annesi Melikbay³⁷ ile olup, bunların yanı sıra Osmanlı hanedanından Fatma ile de evlenmiştir³⁸.

Sultan Barsbay'ın oğlu Yusuf üç ay (7 Haziran 1438- 9 Eylül 1438) tahtta kalabilmiştir. İbn Tagrıbirdî'ye göre, Baybars'ın oğlu Ahmet'in ölümüyle birlikte geride oğlu kalmamıştır.

Yusuf'tan sonra yerine Sultan Çakmak (9 Eylül 1438- 1 Şubat 1453) başa geçmiştir. Sultan Çakmak'ın dikkat çeken evliliklerinden biri Sultan Berkuk'un akrabalarından Çeribaş el-Kerimî'nin kızı Zeynep ile olmuştur³⁹. Çakmak, selefi Sultan Barsbay'dan dul kalan Sultan Tatar'ın kızı Fatma ve Osmanlı hanedanından hanımı Fatma ile de evlenmiştir. Bir diğer hanımı da önde gelen bir emirin kızı olan Moğol bnt el-Bârizî olup, gözdelerinden Surbay'a sihir yaparak ölümüne sebep olduğu dedikodusu üzerine onu boşamıştır⁴⁰. Bunların yanında dış siyaset gereği; Çerkez emiri Giritbay'ın kızı Cansuvar ile ve Dulkadirli Nasıruddin Muhammed'in kızı ile evlilikleri vardır. Sultan Çakmak'ın kızı Hatice memlûklerinden Özbek b. Tutuh ile diğer kızı Fatma ise Emir Cambek ez-Zarif ile evlenmişlerdir⁴¹. Oğlu Muhammed'i ise Sultan Barsbay'ın Biladu Çerkez'den getirttiği akrabalarından Hatice b. Aktuvah ile evlendirdi. Sultan Çakmak'ın ölümünden sonra oğlu Osman da Özdemir et-Tavil el-İnâli'nin kızı ile evlenmiştir⁴². Bir buçuk ay (1 Şubat 1453- 18 Mart 1453) tahtta kaldıktan sonra Sultan İnal (ya da Sultan Aynal, 18 Mart 1453-25 Şubat 1461) başa geçmiştir.

Sultan İnal tek eşli bir hayat sürmüştür. Eşi Zeynep'ten (Hasan b. Halil b.

37 Es-Schâvî, *ed-Dav'ül-Lâmi'*, C XII, s. 127; İbn İyâs, *Bedâ'i' ez-Şuhûr*, C II, s. 334.

38 Es-Sayrafi, *Nüzhetü'n-Nüfûs*, C III, s. 52; es-Schâvî, *ed-Dav'ül-Lâmi'*, C XII, s. 17, 127; İbn Tagrıbirdî, *en-Nücûm*, C X, s. 80, C XVI, s. 29, 294; İbn İyâs, *Bedâ'i'*, C II, s. 190, 334; İbn Tagrıbirdî, *ed-Delîlû's-Şâfi alâ el-Menheli's-Sâfi*, C I (tah. F. M. A. Şeltût), Kahire 1998, s. 316; İsmail Yiğit, "Memlûkler Zamanında (1250-1517) Kadın", *Diyanet İlmî Dergi*, C 40, S. 2, 2004, s. 55; Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik", s. 561.

39 İbn Tagrıbirdî, *Havâdisü'd-Duhûr fi Medâ'l-Eyyâm ve's-Şuhûr*, C I (tah. M. Kemaleddin İzzeddin), Kahire 1990, s. 175.

40 Es-Sayrâfi, *İnbâ'ü'l-Hesr bi Enbâ'i'l-Asr* (tah. H. Habeşi), Kahire, 2002, s. 464-465; İbn Tagrıbirdî, *Havâdisü'd-Duhûr*, C I, s. 169; İbn İyâs, *Bedâ'i'*, C II, s. 263-264.

41 İbn Tagrıbirdî, *Havâdis*, C I, s. 250; İbn İyâs, *Bedâ'i'*, C II, s. 277; Akkuş Yiğit, "Memlûkler'de Evlilik Hazırlıkları", s. 337; Abdunnebi, agm., s. 45.

42 İbn İyâs, *Bedâ'i'*, C III, s. 94.

Hasbek'in kızı) Ahmet ve Muhammet adlı iki oğlu ve Bedriye ile Fatma isimli iki kızı olmuştur⁴³. Sultan İnal, tahta çıkmadan evvel kızı Bedriye'yi Emir Berdibek el-Eşrefî ile evlendirmişti. Kendisi sultan olunca damadının makamını da yükseltmiştir. Diğer kızı Fatma'yı ise Devadâr Kebir Emir Yunus el-Bevvâb ve ondan sonra da Devadâr Sâni Kesbay el-Hoşkademî ile evlendirmiştir.⁴⁴

Sultan İnal'dan sonra oğlu Ahmet tahta çıkmıştır. Sultan Ahmet tahta çıkmadan önce Sultan Çakmak'tan dul kalan Dulkadirli Hanım ile evlenmişti. Ancak o dört ay (25 Şubat 1461-28 Haziran 1461) tahtta kalabilmiş, yerine Hoşkadem tahta çıkmıştır (28 Haziran 1461-9 Ekim 1467). Hoşkadem de tek eşli yaşayan bir sultan olup hanımı, Sultan Berkuk'un akrabalarından Şükürbay idi.

Çerkez Memlûkler döneminin dikkat çeken sultanlarından biri de Sultan Kayıtbay (1468-1496)'dır. Onun önemli emirlerden el-Alâi Ali b. Hasbek'in kızı Fatma ile evliliği bilinmektedir⁴⁵. Sultan Kayıtbay'dan sonra yerine oğlu Muhammed (6 Ağustos 1496-31 Ekim 1498) tahta geçmiştir⁴⁶. Sultan Muhammed'in annesi, Kayıtbay'ın cariyesi Aslıbay olup, oğlu Muhammed tahtta iken Emir Canpolat ile evlenmiştir⁴⁷. Sultan Muhammed'den sonra dayısı ez-Zahir Kansuh (2 Kasım 1498-26 Haziran 1500) tahta oturmuş ve yeğeninden dul kalan hanımı Mısırbay el-Çerkesî ile de evlenmiştir⁴⁸. Onun ardından da Hond Aslıbay'ın yeni eşi Canpolat tahta çıkmıştır. Yani Sultan Kayıtbay'dan sonra oğlu Muhammed ve ardından kayınbiraderi Kansuh ve ondan sonra da Hond Aslıbay'ın yeni eşi Canpolat (29 Haziran 1500-9 Ocak 1501) tahta çıkmışlardır. Canpolat'tan sonra sultan olan el-Adil Tumanbay ise çok enteresandır ki Sultan Kayıtbay'dan dul kalan Fatma ile evlidir⁴⁹.

Memlûklerde sultan hanımlarının eşlerinin ölümünden sonra evlenmeleri oldukça yaygındı. Sultan Berkuk'un ölümünden sonra Abdülaziz'in annesi Kınıkbay et-Türkî, Nâibü's-Saltana Temraz en-Nâsirî, sonra Atabek Beyboğa el-Muzafferî, sonra da Cambeg el-Hamzavî ile evlenmiştir. Keza, Sultan Şeyh el-Mahmûdî'nin

43 Sultan İnal ve Hond Zeynep'in evlilikleri hakkında bkz. Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik", s. 561-562.

44 İbn İyas, *Bedâ'i*, C III, s. 20.

45 Hond Fatma'nın kız kardeşinin de evvela Emir Camım ile ve ondan sonra Emir Devadâr Akberdi ile evlendiği bilinmektedir. Bkz. İbn İyas, *Bedâ'i*, C III, s. 193.

46 İbn İyâs, *Bedâ'i*, C III, s. 326.

47 İbn İyâs, *Bedâ'i*, C III, s. 428-429.

48 İbn İyâs, *Bedâ'i*, C III, s. 426.

49 İbn Tagrıbirdî, *Havâdis*, C II, s. 391; İbn İyâs, *Bedâ'i*, C III, s. 469.

hanımı Zeynep, Sultanın ölümünden sonra Atabek Kacak el-İsavî ile, Sultan Çakmak'ın ölümünden sonra hanımı Zeynep'in Nâzıru'l-Ceyş Şerefüddin el-Ensârî ile evlendikleri görülür. Sultan Kayıtbay'ın ölümünden sonra eşi Fatma, Sultan el-Âdil Tumanbay ile evlenmiş ve ondan sonra da Emir-i Âhur Kansuh Hamsemie (Emîr Kansuh el-Eşrefî olarak da bilinir) ile nikâhlanmıştır. Bu örnekler de evliliklerin devlet yönetiminde ve sultan olmada ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Memlûk Devleti'nde üstad-memlûk ve huşdaşlık bağlarının oldukça kuvvetli olduğu bilinmekte ve bu alandaki çalışmalarda haklı olarak vurgulanmaktadır. Ancak onların yalnız üstat-memlûk ve huşdaşlık bağlarının var olduğunu görmek, madalyonun günümüzden okunan ön yüzüdür. Madalyonun arka yüzü ise gün yüzüne çıkmamış ve üzerinde pek durulmamış bir hususu ortaya koyar ki bu da kan bağı ve sıhriyetin güç ve nüfuz kazanmadaki etkin rolüdür. Memlûk Devleti tarihinin ayrıntılarına bakıldığında, birbirleriyle ilgisiz gibi görünen sultan ve emirlerin aslında oldukça yakın akraba oldukları ve iç içe geçmiş evlilik bağlarının olduğu ilginç bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Sultanı tayin eden emirlerin birbirlerinin destekçisi olmakla birlikte, siyasetin içinde olmaları sebebiyle rakipleri oldukları da ortadadır. Birbirine denk bu emirlerin bir adım daha öne geçmelerinde, güç kazanmalarında ve nihai olarak devletin başına geçmelerinde bir önceki sultanla bağ kurmalarının çok önemli bir avantaj olacağı da ortadadır. Sultan Aybek, es-Salih Eyyûb'un dul karısı Şeceretüddür ile evlenmek suretiyle Memlûk sultanı olmuştur. Sultan Baybars kendi hanedanını oluşturmak için çaba göstermiştir. Kendisinden sonra oğulları Berke, Sülemiş ve ardından damadı ve aynı zamanda dünürü olan Kalavun tahta oturmıştır. Tıpkı Kalavun gibi Sultan Laçın da Baybars'ın damadıdır. Türk Memlûkler dönemi Sultan Baybars ve Kalavun hanedanı tarafından yönetilmiştir.

Kalavun hanedanına son vererek, Çerkez Memlûkler dönemini başlatan Sultan Berkuk da bir taraftan Sultan el-Eşref Şaban'ın kız kardeşi ile evlenerek Kalavun hanedanının damadı olurken, diğer yandan da kendi akrabalarını Kahire'ye getirterek onları önemli mevkilere yerleştirmiştir. Aslında Kalavun'un yaptığı bir benzerini yapmıştır. Nasıl ki, Kalavun çok sayıda Çerkez memlûk satın alarak kendine sadık bir tebaa oluşturduysa, Berke de onların desteğini alarak mevcut güçlü emirlere karşı dayanak sağlamıştır. Kendisinden sonra oğulları Abdülaziz bir ay, Ferec ise 13 yıl hükümdar olmuş ve ardından damadı Şeyh el-Mahmudî

dokuz yıl tahtta kalmıştır. Çerkez Memlûkler döneminde Sultan Berkuk'un soyu ile bağlantı kurmanın yönetici sınıf olmak için bir avantaj olduğu ortadadır. Sultan Çakmak ve Sultan Hoşkadem, Berkuk'un akrabalarından hanımlar ile evlilikler yapmışlardır. Burada ayrıca dikkati çeken bir diğer husus da evlilikler dolayısıyla Memlûk Devleti'nde damat sultanların sayısının çokluğudur. Aybek, Kalavun, Laçın, Berkuk, Barsbay, Çakmak ve Hoşkadem önde gelen damat sultanlardır. Aslında bu durum Memlûk Devleti'nde kadınların önemini ve iktidarın anahtarı olduklarını göstermektedir.

Ortaya koyduğumuz bütün bu örnekler göre, oturmuş bir kanı olarak *Memlûk Devleti'nde veraset tefekkürü yoktur* demek mümkün değildir. Memlûk Devleti'nin her iki döneminde de sultanlar kendilerinden sonra oğullarını vasi tayin etmişlerdir. Elbette hanedan kurma hususunda daim süreklilik yoktur ancak daim çaba vardır. Türk Memlûkler dönemi neredeyse tamamen hanedanlıkla yönetilmiştir. Çerkez Memlûkler dönemi bir önceki dönem gibi uzun süreli bir hanedanlık tarafından yönetilmemiştir. Ancak onlarda da akrabalık bağının tahta çıkmakta oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bunun en güzel örneklerinden biri Kayıtbay ve sonrasında gelen sultanlarda görülmektedir. Zira Sultan Kayıtbay'dan sonra oğlu Muhammed ve ardından kayınbiraderi Kansuh ve ondan sonra da Kayıtbay'dan dul kalan ve oğlu Muhammed'in annesi olan Asılbay'ın, oğlunun iktidarı zamanında evlendiği yeni eşi Canpolat tahta çıkmışlardır. Canpolat'tan sonra sultan olan el-Adil Tumanbay ise çok enteresandır ki Sultan Kayıtbay'dan dul kalan Fatma ile evlidir.

Kaynaklar

Abdunnebi, Hibe Mahmud Sa'd, "ez-Zevâcü fi Useri Selâtinü'l- Memâlik", *Annales Islamalogiques* 42, Institut Français d'archéologie Orientale, Le Caire 2008, s. 25-47.

Abdurrezzak, Ahmed, *el-Mer'e fi Mısr el-Memlûkî*, Kahire, 1999.

Ağırakça, Ahmet, "İhşîdiler", *TDVİA*, C 31, s. 551- 553.

Akkuş Yiğit, Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), 2016, s. 556-564.

_____, "İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 49/Bahar Ankara, 2016, s. 103-120.

_____, "Memlûklerde Evlilik Hazırlıkları", *Türkiyat Mecmuası*, C 25/ Bahar, İstanbul, 2015, s. 331-351.

Aktan, Ali, "Memlûklülerde Saltanat Değişikliği Usulü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı 9, Erzurum 1990, s. 270-279.

Ayalon, David, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, çev. A. Mesut Ağır, TTK, Ankara, 2005.

_____, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", (terc. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C IV, İzmir 1989, s. 211-247.

Baybars el-Mansurî, *Kitâbü't-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi Devleti't-Türkiyye*, *Tarih Devleti'l-Memâliki'l-Bahriyye fi Fetre min 648-711 h.*, (tah. Abdulhamid Salih Hamdân), Kahire, 1987.

_____, *Zübdetü'l-Fikre fi Tarihi'l-Hicre*, (tah. Zübeyde Muhammed Ata), C IX, yer yok.

_____, *Muhtâru'l-Ahbâr*, *Tarih ed-Devlet el-Eyyûbiyye ve Devlet el-Memâlik el-Bahriyye hattâ sene 702 el-Hicriyye*, (tah. Abdulhamid Salih Hamdân), Kahire, 1993

Ebû'l-Fidâ, *Tarih Ebî Fidâ*, *el-Musemma el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, C II (tah. Mahmud Deyyûb), Lübnan 1997.

Elçibey, Ebülfez, *Tolunoğulları Devleti (868-905)*, İstanbul 1997.

Holt, P. M., "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", (terc. Samira Kortantamer), *Belleten*, C LII, S. 202, 1998.

İbn Abdizzâhir, *Teşrîfî'l-Eyyâm ve'l-Usûr fî Sireti el-Melik el-Mansûr*, (tah. Dr. Murad Kâmil-M. Ali el-Neccâr), Kahire, 1961.

İbn ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer ve Câmiü'l-Gurer*, C VIII (tah. Ulrich Haarmann), Kahire 1971.

İbn Dokmak *en-Nefhatü'l-Muskiyye fî ed-Devleti't-Türkiyye, min el-Cevheri's-Semûn fî Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtin (min sene 637hattâ sene 805)*, (tah. Ömer Abdüsselâm Tedmurî), Beyrut 1999.

İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ' el-Ğumr bi Ebnâ' el-Umr*, C I (tah. Hasan el-Habeşi), Kahire, 1998.

İbn Tagribirdî, *en-Nüciümü'z-Zâhire fî Mülûk Mısr ve el-Kâhire*, C VII (tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Lübnan, 1992.

_____, *ed-Delilü's-Şâfi alâ el-Menheli's-Sâfi*, C I (tah. F. M. A. Şeltût), Kahire 1998.

Kanat, Cüneyt, “Memlûk Devletinde İktidar Değişikliği, Bahrî Memlûklar'dan Burcî Memlûklar'a”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 541-545.

_____, “Bahrî Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 3, İstanbul 2000, s. 23-56.

Kızıltoprak, Süleyman, “Memlûk Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C V, Ankara 2002, s. 610-638.

Kopraman, Kâzım Yaşar, “Mısır Memlûkleri”, *DGBİT*, C VI, İstanbul 1987, s. 433-540.

_____, “Tolunoğulları”, *DGBİT*, C VI, İstanbul 1992, s. 55-81.

_____, “İhşidiler”, *DGBİT*, C VI, İstanbul 1992, s. 194-206.

Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir 1993.

_____, “Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C 2, S. 1, İzmir 1984, s. 27-45.

El-Makrizî *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, C I/II, I/III, (tah. Muhammed Mustafa Ziyâde), Kahire 1957.

El-Makrîzî *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rîfeti Düveli'l-Mülûk*, C III, (tah. Muhammed Abdulkadir Ata), Lübnan 1997.

En-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, C XXIX (tah. Dr. Necib M. Fevvaz, Dr. Hikmet K. Fevvaz), Beyrut 2004.

Özbek, Süleyman, “Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar Sultanı Öldüren Sultan Olur”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, C 32, S. 53, Ankara 2013, s. 155-172.

Özdemir, Mehmet Nadir “Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin Köle Olup Olmadığı Meselesi”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2005, s. 211-230.

Özkuyumcu, Nadir, “Tolunoğulları” *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay.,C V, Ankara 2002, s. 10-59.

_____, “İhşidiler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., C V, Ankara 2002, s. 60-101.

_____, “Tolunoğulları”, *TDVİA*, C 41, İstanbul 2012, s. 233-236.

Richards, D. S., “Mamluk Amirs and Their Families and Households,” in *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, ed. Thomas Philipp and Ulrich Haarmann, Cambridge 1998.

Sağlam, Ahmet , “Ortaçağda Orijinal Bir Siyasi Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C 2, S. 4, 2015, s. 107-126.

Said, İ. H., *el-Ceyş fi Asr Selâtin el-Memâlik*, Kahire, 1973.

Es-Sayrafi, *Nüzhetü'n-Nüfûs ve'l-Ebdân fi Tevârihi'z-Zeman*, C I, (tah. Hasan Habeşi), Kahire 1973,

Es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'li-Ehli'l-Karni't-Tâsi*, C XII, 1992.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988.

Yiğit, İsmail, “Memlûkler Zamanında (1250-1517) Kadın”, *Diyanet İlmî Dergi*, C 40, S. 2, 2004, s. 131-144.

Yosef, Koby, “Mamluks and Their Relatives in the Period of the Mamluk Sultanate (1250-1517)”, *Mamluk Studies Review*, S. XVI, Chicago 2012, s. 55-69.